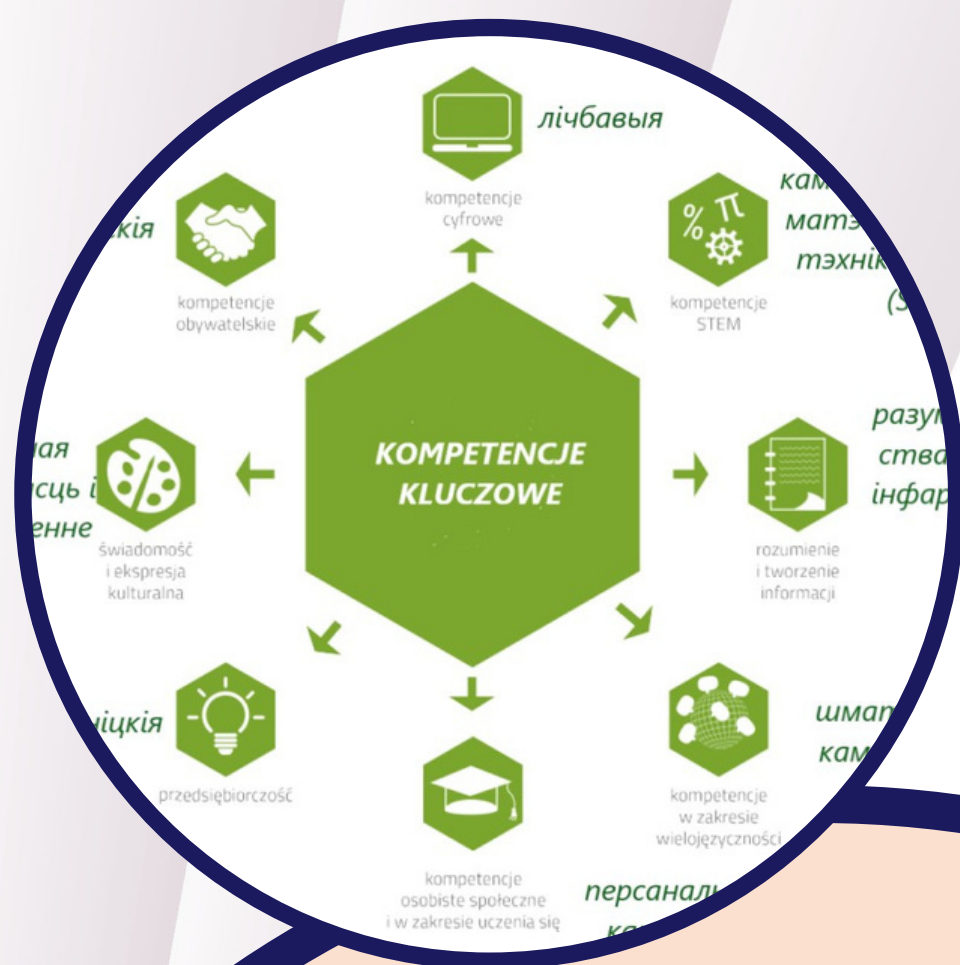

Агляд

ПОЛЬШЧА

АСАБЛІВАСЦІ
РЭФАРМАВАННЯ
ШКОЛЬНАЙ
АДУКАЦЫІ

2024

ROZWIJANIE
KOMPETENCJI
KLUCZOWYCH

OSIEM WYZWAŃ
W EDUKACJI

ПОЛЬШЧА

Асаблівасці рэфармавання школьнай адукацыі

Агляд

Змест

- Актуальныя рэформы школы ў Польшчы
- Асаблівасці школьнай адукацыі ў Польшчы
- Рамка кампетэнцый: паняцце, пералік, вынікі
- Навучальныя праграмы. Структура
- Праграмы, якія можна аднесці да грамадазнаўчай адукацыі

Актуальныя рэформы школы ў Польшчы

Кожная краіна распрацоўвае ўласную нацыянальную мадэль кампетэнцый, якая апісвае мэты і вынікі адукацыі
Змест кампетэнтнаснай мадэлі вызначаецца нацыянальнымі прыярытэтамі краіны, сацыяльным, культурным і эканамічным кантэкстам і адукацыйнымі традыцыямі

Крыніца: <https://kuriermlawski.pl/688157,Uczniowie-klas-I-III-wrocili-do-szkol.html>

У 2017 годзе пачалася чарговая адукацыйная рэформа, якая змяніла школьную сістэму Польшчы. 17 ліпеня 2017 года Міністэрства нацыянальнай адукацыі вынесла на міжведамасныя кансультацыі і абмеркаванне грамадскасці [праект пастановы](#) Міністра нацыянальнай адукацыі аб праграмай аснове для агульнаадукацыйных школ, тэхнікумаў і прафесійна-тэхнічных устаноў другой ступені.

Пасля кансультацый і абмеркавання была прынята канцэпцыя сярэдняй адукацыі, якая ўтрымлівае задачы школы і мэты школьнай адукацыі, таксама адлюстроўвае асноўныя мэты і палажэнні рэформы адукацыі, у тым ліку:

- большы акцэнт на развіцці ключавых кампетэнцый;
- умацненне эфектыўнасці навучання роднай мове шляхам азнаямлення вучняў з культурна-літаратурнай традыцыяй, якая заклікана засяродзіцца ў мінулае, развіваць пачуццё самабытнасці і культурнай пераемнасці;
- умацненне эфектыўнасці адукацыі ў сферы сучасных замежных моў шляхам стварэння сістэмы, якая дае навучэнцам магчымасць бесперапыннага і сістэматычнага вывучэння замежнай мовы, вывучэння другой замежнай мовы, а таксама магчымасць білінгвальнага навучання;
- вяртанне да вывучэння гісторыі на працягу ўсяго адукацыйнага цыкла ўсімі навучэнцамі з улікам шырокага кантэксту ўнутраных і міжнародных умоў;
- развіццё прадпрымальнасці і крэатыўнасці навучэнцаў, а таксама ўменне эфектыўна выкарыстоўваць інфармацыйна-камунікацыйныя тэхналогіі не толькі ў навучальным працэсе, але і ў паўсядзённым жыцці, што будзе дасягацца за кошт больш шырокага ўключэння ўсіх прадметаў па інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогіях у асноўныя вучэбныя праграмы і ўвядзенне ўніверсальных урокаў праграмавання;

- фармаванне ведаў і ўменняў у галіне матэматычных і прыродазнаўчых навук з раздзяленнем навучання біялогіі, хіміі, фізіцы і географіі ўжо на другой адукацыйнай ступені – з працягам на трэцяй адукацыйнай ступені;
- вяртанне да канцэнтрычнай (паступальнай) сістэмы выкладання зместу/адукацыйных патрабаванняў, якая забяспечвае паўтарэнне, замацаванне і пашырэнне матэрыялу на наступных, больш высокіх этапах навучання;
- замена ідэі прадметнай інтэграцыі прадметнай суаднесенасцю (у межах гуманітарных і прыродазнаўчых прадметаў).

Вышэйзгаданыя палажэнні знайшлі адлюстраванне ў структуры і змесце прынятай [Podstawa programowa](#) (праграмная аснова). Варта падкрэсліць, што:

- праграмная аснова толькі ўсталёўвае рамкі для адукацыі, якія вызначаюцца выключна патрабаваннямі да вынікаў навучэнцаў у канцы кожнага адукацыйнага этапу;
- праграмная аснова не вызначае «максімальны» ўзровень — настаўнікі могуць выйсці за межы ўказаных у ёй патрабаванняў і адаптаваць тэмп працы і яе вынікі да здольнасцей вучняў;
- праграмная аснова ніякім чынам не абмяжоўвае настаўніка, таксама калі справа даходзіць да выбару метадаў і сродкаў навучання – дакумент не з'яўляецца метадычнай інструкцыяй і не ўказвае «адзіна правільны» шлях дасягнення пастаўленых у ім мэт.

У чэрвені 2022 года Еўракамісія зацвердзіла польскі Нацыянальны план аднаўлення і ўстойлівасці (КРО) – праграму рэалізацыі інвестыцый і рэформ у галіне эканамічнага развіцця, інавацый, навакольнага асяроддзя, лічбавізацыі, адукацыі і аховы здароўя. Стратэгічнай мэтай Нацыянальнага плана аднаўлення і ўстойлівасці (КРО) з'яўляецца аднаўленне патэнцыялу развіцця эканомікі, страчанага ў выніку пандэміі, а таксама падтрымка стварэння трывалай канкурэнтаздольнасці эканомікі і павышэнне ўзроўню жыцця грамадства ў краіне.

[Рэалізацыя КРО Міністэрствам нацыянальнай адукацыі Польшчы](#) накіравана на падтрымку даследчай інфраструктуры, аблічбоўкі школ і развіцця прафесійна-тэхнічнай адукацыі, вышэйшай адукацыі і бесперапыннага навучання.

Пасля парламенцкіх выбараў 2023 года [новы ўрад абмяркоўвае](#) наступныя змены ў школе – магчымае скарачэнне бясплатных гадзін заняткаў па рэлігіі, адмену хатніх заданняў, спрашчэнне навучальных праграм і павышэнне зарплаты настаўнікаў.

Асаблівасці польскай школьнай адукацыі

<https://edukacja.um.warszawa.pl/sistema-obrazovaniya-v-polshe>

<https://studypoland-by.pl/novosti/polskaja-sistema-obrazovaniya>

Навучанне ў школе абавязковае для ўсіх дзяцей, якія жывуць у Польшчы, незалежна ад іх грамадзянства. Навучанне ў школах Польшчы пачынаецца з 6–7 гадоў, у залежнасці ад гатоўнасці дзіцяці. Перад школай дзеці на працягу года павінны прайсці абавязковы падрыхтоўчы курс у дзіцячых садках ці пры школе (гаворка ідзе аб так званым нулявым класе, ці zerówka). Навучанне ў базавай школе працягваецца 8 гадоў, пасля яе 4 гады ў сярэдняй (ліцэй, тэхнікум і інш.). У цэлым у школе дзеці вучацца 12 гадоў да 19–20 гадоў.

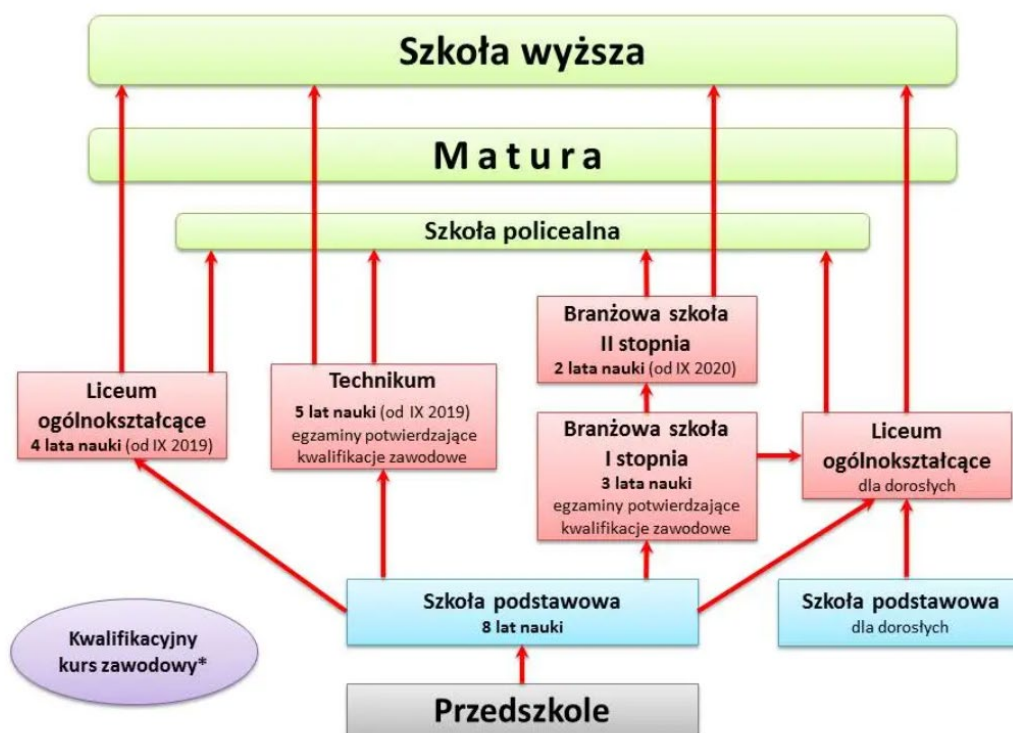

Схема “Сістэма адукацыі ў Польшчы”:

Крыніца: <https://sp3gryfino.pl/2020/10/20/koniec-podstawowki-i-co-dalej-perspektywy-dalszej-edukacji/>

Базавая школа (Szkoła podstawowa)

Базавая школа (Szkoła podstawowa) дзеліцца на ступені: на першай (пачатковай) дзеці вучацца з I па III клас, на другой – з IV па VIII клас. У I – III класах дакладнага падзелу на прадметы няма, праграма заняткаў комплексная і інтэграваная. Навучэнцы авалодваюць польскай і англійскай мовамі, арыфметыкай, прыродазнаўствам, маляваннем. Вялікая ўвага надаецца фізічнаму развіццю. Урокі праводзіць адзін настаўнік, які таксама з’яўляецца класным кіраўніком. Заняткі па замежных мовах, музыцы і фізкультуры вядуць педагогі-спецыялісты. Асновы рэлігіі і этыкі выкладаюцца факультатывна. З IV класа ў навучальны план уводзіцца падзел на прадметы, кожную дысцыпліну вядзе асобны настаўнік. Спіс абавязковых прадметаў, якія вывучаюцца ў польскіх базавых школах, уключае: польскую і англійскую мовы (з I класа) і другую замежную (з VI класа), матэматыку, фізіку, хімію, біялогію, гісторыю, грамадазнаўства, інфарматыку, музыку, выяўленчае мастацтва, тэхналогію, фізкультуру. Ёсць таксама прадметы, якія дзіця вывучае толькі са згоды бацькоў. Гэта рэлігія і этыка (з I класа) і курс падрыхтоўкі да сямейнага жыцця (з V класа).

Пасля заканчэння базавай школы навучэнцы здаюць іспыты. Правяраюцца веды па матэматыцы, замежнай мове, гуманітарных прадметах (польскай мове, гісторыі і грамадазнаўстве), прыродазнаўчых навук (фізіцы, хіміі, біялогіі). Па выніках іспытаў вызначаецца перспектыва далейшага навучання і выбіраецца адпаведная адукацыя ў сярэдняй школе.

Сярэдняя школа (szkoła ponadpodstawowa)

Завяршальная стадыя школьнага навучання займае 3–4 гады. Навучэнцы выбіраюць адзін з відаў адукацыі ў старэйшай школе:

- **Ліцэй (агульнаадукацыйны).** Вучоба ўключае толькі агульнаадукацыйныя прадметы і можа прадугледжваць спецыялізацыю па дакладных, прыродазнаўчых, грамадскіх навук. Выпускнікі ліцэю здаюць іспыты на атрыманне атэстата сталасці (matura).
- **Прафесійныя школы.** Навучэнцы атрымліваюць прафесійную кваліфікацыю і дыплом, які дазваляе працаваць па асвоенай спецыяльнасці, але не здаюць агульнаадукацыйныя іспыты на атэстат сталасці.
- **Тэхнікумы.** У гэтых навучальных установах вучацца 4 гады. Выпускнікі, якія паспяхова здалі экзамены, атрымліваюць атэстат matura, па якім могуць паступаць у вышэйшыя навучальныя ўстановы, і прафесійны дыплом.

[Асаблівасцю навучання на другой ступені](#) з'яўляецца тое, што кожны навучэнец абавязаны прайсці не менш за два і не больш за чатыры пашыраных прадметаў, выбраных з прапановы школы. Вучань, які не вывучае гісторыю ў пашыраным аб'ёме, абавязаны вывучаць дадатковы прадмет: гісторыя і грамадства. Аднак вучань, які не скончыў хаця б адзін з наступных прадметаў: геаграфія, біялогія, хімія або фізіка на павышаным узроўні, абавязаны прайсці дадатковы прадмет па прыродазнаўстве. Той, хто вывучае пашыраны курс, напрыклад, гісторыю і геаграфію, не абавязаны вывучаць дадатковы прадмет гісторыя і грамадства або дадатковы прадмет прырода. Але вучань, які не вывучае гісторыю і адзін з прадметаў: геаграфію, біялогію, хімію або фізіку ў пашыраным аб'ёме, абавязаны вывучаць два дадатковыя прадметы, гэта значыць гісторыю і грамадства і прыроду.

Некаторыя навучэнцы выбіраюць камбінаваную праграму навучання: 2 гады вучацца ў прафесійнай школе, а потым яшчэ 2 – у агульнаадукацыйным ліцэі. Гэта дае магчымасць атрымаць поўную школьную адукацыю і прафесію. Тым, хто хоча працягваць навучанне ў ВНУ, неабходна паспяхова здаць іспыты на атэстат (egzamin maturalny). Без атэстата афіцыйнага ўзору (matura) дакументы ў вышэйшыя навучальныя ўстановы не прымаюцца.

сайт Міністэрства нацыянальнай адукацыі Польшчы: <https://www.gov.pl/web/edukacja/oswiata-i-wychowanie5>

Рамка кампетэнцый: паняцце, пералік, вынікі

У польскіх школах кампетэнтнасны падыход укараняецца з 2006 года, у якім Еўрапейскі парламент і Еўрапейская камісія апублікавалі рэкамендацыі аб ключавых кампетэнцыях для навучання на працягу ўсяго жыцця для здаровага і ўстойлівага ладу жыцця, працаўладкавання, актыўнай грамадзянскай пазіцыі і сацыяльнай інтэграцыі (Рэкамендацыі 2006 года былі перагледжаны і [абноўлены ў 2018 годзе](#)). Каб рэалізаваць рэкамендацыі на практыцы, ЕС патрабуе ад дзяржаў-членаў распрацаваць свае адукацыйныя прапановы па фармаванні ключавых кампетэнцый.

Крыніца: <https://www.robocamp.pl/pl/blog/kompetencje-kluczowe/>

У Польшчы за аснову ўзята абноўленая агульнаеўрапейская рамка ключавых кампетэнцый. Навучальныя праграмы ўтрымліваюць апісанне мэт і вынікаў навучання – сфармаваных ведаў, навыкаў і стаўленняў – складнікаў ключавых кампетэнцый, – і таму іх развіццё з'яўляецца абавязкам школы перад вучнямі.

Найбольш важнымі навыкамі, якія развіваюцца ў рамках агульнай адукацыі ў польскай базавай школе, з'яўляюцца:

- эфектыўная камунікацыя на польскай і сучасных замежных мовах;
- эфектыўнае выкарыстанне сродкаў матэматыкі ў паўсядзённым жыцці, а таксама развіццё матэматычнага мыслення;
- пошук, сістэматызацыя, крытычны аналіз і выкарыстанне інфармацыі з розных крыніц;
- творчае рашэнне праблем у розных галінах з свядомым выкарыстаннем метадаў і сродкаў, атрыманых з інфарматыкі, у тым ліку праграмавання;
- рашэнне праблем, таксама з выкарыстаннем метадаў пасярэдніцтва;
- праца ў камандзе і сацыяльная актыўнасць;
- актыўны ўдзел у культурным жыцці школы, мясцовай супольнасці і краіны.

Стварэнне належных умоў для развіцця кампетэнцый на практыцы становіцца задачай кожнага кіраўніка ўстановы адукацыі і настаўнікаў, незалежна ад прадметаў, якія яны выкладаюць.

Крыніца: <https://pomagajsieuczyc.ceo.org.pl/tematy/kształcenie-kompetencji/model-rozwijania-kompetencji/>

У грамадскай адукацыйнай арганізацыі CEO ([Centrum Edukacji Obywatelskiej](#)) мяркуюць, што сёння польскім школам патрэбны новы баланс трох прыярытэтаў – ведаў па прадметах, агульных кампетэнцый і суб’ектнасці вучняў.

Як CEO [рэкамендуе](#) развіваць кампетэнцыі?

- умацоўваць самастойнасць і самастойнасць вучняў;
- ствараць у класе атмасферу, якая спрыяе дзеянням студэнтаў, якія дазваляюць ім набываць і замацоўваць веды, узаемадзейнічаць і дзейнічаць;
- увесці ў сваю працу метады, практыкі навучання і стратэгіі, якія падтрымліваюць развіццё кампетэнцый;
- устанаўліваць правілы і нормы дзейнасці на ўроку з вучнямі і выконваць іх;
- клапаціцца пра прастору ў класе і ў школе, гэта можа спрыяць развіццю кампетэнцый;
- падтрымліваць актыўнасць навучэнцаў і іх самаэфектыўнасць;
- забяспечваць сістэмную работу па развіцці кампетэнцый. Нельга развіваць кампетэнцыі «мімаходзь», выпадкова.

Для падтрымкі развіцця кампетэнцый у школах CEO прапануе [праграмы для настаўнікаў](#), якія ўключаюць праекты і дыстанцыйныя курсы, метадычныя рэкамендацыі і распрацоўкі заняткаў.

Навучальныя праграмы. Структура

Навучальныя праграмы абноўлены ў адпаведнасці з нарматыўнымі актамі Міністэрства нацыянальнай адукацыі і ўключаюць змены, унесеныя ў выніку рэформы 2017 года. Праграмная аснова (Podstawa programowa <https://podstawaprogramowa.pl>) толькі рамка, на якой грунтуецца змест навучальных праграм, падручнікаў і ўрокаў. Эфектыўнасць навучання залежыць ад настаўніка, яго актыўнасці і супрацоўніцтва з вучнямі.

Агульная адукацыя ў базавай школе накіравана на:

- увядзенне навучэнцаў у свет каштоўнасцяў, у тым ліку ахвярнасці, супрацоўніцтва, салідарнасці, альтруізму, патрыятызму і павагі да традыцый, указанне мадэляў паводзін і пабудовы сацыяльных адносін, якія падтрымліваюць бяспечнае развіццё навучэнца (сям'я, сябры);
- умацаванне пачуцця індыўідуальнай, культурнай, нацыянальнай, рэгіянальнай і этнічнай ідэнтычнасці;
- фармаванне ў вучняў пачуцця ўласнай годнасці і павагі да годнасці іншых людзей;
- развіццё кампетэнцый, такіх як творчасць, інавацыі і прадпрымальніцтва;
- развіццё крытычнага і лагічнага мыслення, развагі, аргументацыі і навыкаў высновы;
- паказ каштоўнасці ведаў як асновы развіцця ўменняў;
- абуджэнне ў вучняў пазнавальнай дапытлівасці і матывацыі да навучання;
- забеспячэнне навучэнцаў базай ведаў і развіццё навыкаў, якія дазваляюць ім разумець свет больш сталым і ўпарадкаваным чынам;
- падтрымка распазнання навучэнцамі ўласных схільнасцей і вызначэння шляху далейшай адукацыі;
- усебаковае развіццё асобы вучня шляхам паглыблення ведаў і задавальнення і стымулявання яго натуральнай пазнавальнай дапытлівасці;
- фармаванне адкрытага стаўлення да свету і іншых людзей, актыўнасці ў грамадскім жыцці і адказнасці за супольнасць;
- заахвочванне арганізаванай і свядомай самаадукацыі, заснаванай на ўменні самастойна рыхтаваць працоўнае асяроддзе;
- арыентацыя вучня на каштоўнасці.

Мэтамі адукацыі ў агульнай сярэдняй школе (ліцэі, ПТВ, тэхнікумы) з'яўляюцца:

- трактаванне структураваных, сістэматычных ведаў як асновы для развіцця навыкаў;
- удасканаленне мыслення і моўных навыкаў, такіх як: разуменне прачытанага, творчае пісьмо, фармуляванне пытанняў і задач, выкарыстанне крытэрыяў, абгрунтаванне, тлумачэнне, класіфікацыя, высновы, вызначэнне, выкарыстанне прыкладаў і інш.;
- развіццё асабістых інтарэсаў навучэнцаў і інтэграцыя прадметных ведаў з розных дысцыплін;
- набыццё ўмення фармуляваць самастойныя і абдуманыя меркаванні, абгрунтаваць свае і чужыя меркаванні ў працэсе дыялогу ў даследчай супольнасці;
- спалучэнне навыкаў крытычнага і лагічнага мыслення з вобразнымі і творчымі навыкамі;
- развіццё сацыяльнай, маральнай і эстэтычнай адчувальнасці;
- развіццё інструментаў мыслення, якія дазваляюць студэнтам адчуваць і разумець культуру;
- выхаванне ў вучняў павагі да ведаў, жаданне пазнаваць свет і заахвочванне іх да практычнага прымянення атрыманых ведаў.

Планаваныя вынікі навучання сфармуляваны як дасягненні ў наступных галінах: польская мова адукацыі, матэматычная адукацыя; сацыяльная адукацыя; прыродазнаўчая адукацыя; мастацкая адукацыя; тэхнічная адукацыя; ІТ-адукацыя; музычная адукацыя; фізкультура; моўная адукацыя – сучасная замежная мова; моўная адукацыя – мова нацыянальнай або этнічнай меншасці, рэгіянальная мова – кашубская; этыка.

Праграмы, якія можна аднесці да грамадазнаўчай адукацыі

Асноўная мэта школьнай грамадазнаўчай адукацыі – фарміраванне грамадзянскіх і праграмадскіх адносін у сям’і і школе, мясцовай, рэгіянальнай, нацыянальнай, дзяржаўнай і міжнароднай супольнасцях. Гэтая адукацыя заклікана развіць здольнасць рэфлексіўнага назірання за навакольнай сацыяльнай рэчаіснасцю, у тым ліку грамадскім жыццём. Змест навучання рэалізуецца такім чынам, каб вучні разумелі карыснасць тых ці іншых пытанняў у паўсядзённым жыцці чалавека – члена пэўных груп і сацыяльных супольнасцей. Гэта спрыяе развіццю здольнасці распазнаваць і вырашаць простыя праблемы ў грамадскім жыцці. Грамадазнаўчая адукацыя таксама прызначана для ўмацавання павагі да нацыянальнай і сусветнай спадчыны, а таксама для пазнавальнай цікаўнасці, адкрытасці і талерантнасці.

Wiedza o społeczeństwie (грамадазнаўства) (вывучаецца з IV па VIII клас базавай школы) – гэта інтэраваны прадмет, які абапіраецца на дасягненні сацыяльных навук (сацыялогія, палітычныя навукі і элементы кагнітыўных і сацыяльных камунікатыўных навук, псіхалогія, эканоміка і права) і элементы гуманітарных навук (культуралогія і этналогія). Прадмет таксама абапіраецца на веды і ўменні навучэнцаў у галіне польскай мовы, гісторыі і геаграфіі.

Мэты навучання (агульныя патрабаванні) вучэбнага прадмета сфармуляваны па чатырох сферах: веданне і разуменне; выкарыстанне і стварэнне інфармацыі; разуменне сябе і распазнаванне і рашэнне праблем; зносіны і супрацоўніцтва.

Вучань:

I. Веданне і разуменне.

- тлумачыць асноўныя заканамернасці сацыяльнага жыцця, у тым ліку функцыянавання сацыяльных груп і лакальнай і рэгіянальнай супольнасці, а таксама этнічнай і дзяржаўнай супольнасці;
- абгрунтоўвае важнасць дэмакратычных працэдур і прымяняе іх у жыцці школы і груп, у якіх яна ўдзельнічае;
- тлумачыць важнасць грамадзянскай актыўнасці;
- прадстаўляе прынцыпы палітычнага ладу Рэспублікі Польшча і асноўныя органы дзяржаўнай улады;
- мае базавыя веды па правах чалавека, сродках масавай інфармацыі і асобных міжнародных справах;
- выкарыстоўвае свае веды для інтэрпрэтацыі падзей грамадскага жыцця, у тым ліку грамадскага.

II. Выкарыстанне і стварэнне інфармацыі.

- знаходзіць інфармацыю аб грамадскім, у тым ліку грамадскім жыцці;
- выкарыстоўвае інфармацыю для стварэння ўласнага выказвання аб падзеях грамадскага жыцця, у тым ліку грамадскага.

III. Разуменне сябе, распазнаванне і вырашэнне праблем.

- распазнае ўласныя патрэбы і патрэбы іншых;
- плануе далейшую адукацыю з улікам сваіх навыкаў і інтарэсаў;
- тлумачыць сувязь паміж годнасцю і правамі, якімі ён валодае;
- прадстаўляе ўласныя правы і абавязкі;
- павышае змест уласнай лакальнай, рэгіянальнай, этнічнай і грамадзянскай ідэнтычнасці;
- распазнае выпадкі парушэння правоў у сваім асяроддзі;

- аргументуе слушнась грамадзянскіх пазіцый – у тым ліку: адказнасць, клопат пра агульнае дабро і талерантнасьць;
- распознае праблемы ў бліжэйшым асяроддзі і шукае іх рашэнні.

IV. Зносіны і супрацоўніцтва.

- размаўляе па пытаннях грамадскага жыцця, а таксама абмяркоўвае і прадстаўляе ўласныя аргументы па выбраных пытаннях гэтага тыпу;
- распознае выпадкі, якія патрабуюць напорыстай пазіцыі;
- супрацоўнічае з іншымі – дзеліцца задачамі і выконвае іх;
- дэманструе неабходнасць супрацоўніцтва ў грамадскім жыцці і тлумачыць сутнасць самакіравання;
- выкарыстоўвае простыя працэдурны і магчымасці, якія прадстаўляюць грамадзянам інстытуты грамадскага жыцця – паказвае, дзе вырашаць простыя службовыя справы.

Рэалізацыя мэт і зместу адукацыі заклікана сфарміраваць грамадзянскія і грамадскія пазіцыі навучэнцаў. Адукацыйны кантэнт пабудаваны ў адпаведнасці з канцэпцыяй эксісістэмы – ад першасных сацыяльных груп (сям'і і школы), праз лакальную і рэгіянальную супольнасць, нацыянальную і дзяржаўную супольнасць, да міжнароднай супольнасці.

Змест навучання Wiedza o społeczeństwie (падрабязныя патрабаванні)

Сацыяльная прырода чалавека

Вучань:

- абгрунтоўвае, што чалавек – істота грамадская; тлумачыць важнасць сацыяльных патрэб чалавека (кантакт, прыналежнасць, прызнанне);
- прадстаўляе правілы зносін; тлумачыць прынцыпы эфектыўнай самапрэзентацыі – фарміравання іміджу;
- пералічвае характарыстыкі сацыяльных груп; характарызуе групу сяброў і групу, арыентаваную на выкананне пэўнай задачы; абгрунтоўвае, што эфектыўнае супрацоўніцтва прыносіць розную карысць; прадстаўляе розныя формы груповага супрацоўніцтва;
- распознае сітуацыі, якія патрабуюць індывідуальных і групавых рашэнняў; тлумачыць і прымяняе асноўныя метады прыняцця сумесных рашэнняў;
- прыводзіць прыклады сацыяльна складаных сітуацый, у якіх трэба паводзіць сябе напорыста; апраўдвае тое, што вы можаце трымацца на адлегласці ад паводзін іншых людзей, якія вы не ўхваляеце або выступаеце супраць іх; прадстаўляе розныя формы асертыўных паводзін;
- абгрунтоўвае, што канфлікт у групе можа паўстаць па розных прычынах (супярэчлівыя інтарэсы, розныя мэты); прадстаўляе метады вырашэння канфліктаў і аналізуе іх перавагі і недахопы.

Сям'я

- характарызуе сям'ю як сацыяльную групу; прадстаўляе ролю бацькоў і пажылых людзей у сям'і; аналізуе каштоўнасці, важныя для яго сям'і;
- аналізуе ўплыў сям'і на дзяцей; прадстаўляе правы і абавязкі дзяцей у сям'і;
- тлумачыць, як функцыянуе хатняя гаспадарка; пералічвае асноўныя крыніцы яго даходаў (ад дзейнасці, якая прыносіць прыбытак: працы, прадпрымальніцкай дзейнасці, грамадзянска-прававых дагавораў і сацыяльных выплат - у сувязі з відамі сацыяльнага страхавання);
- пералічвае катэгорыі хатніх расходаў; плануе свой бюджэт.

Школа і адукацыя

- прадстаўляе функцыі школы ў сістэме адукацыі і структуру польскай сістэмы адукацыі;

- характарызуе школьны клас, пазакласныя аб'яднанні па інтарэсах, жыццё школьнага калектыву; прадстаўляе дзейнасць органаў студэнцкага самакіравання; тлумачыць, як праводзяцца выбары ў органы школьнага самакіравання;
- пералічвае правы і абавязкі навучэнца; прызнае выпадкі парушэння правоў вучняў і работнікаў школы; прадстаўляе спосабы заявы аб парушаных правах;
- характарызуе чаканыя кампетэнцыі асобных сацыяльна-прафесійных катэгорый і іх месца на рынку працы;
- плануе далейшую адукацыю з улікам уласных інтарэсаў, здольнасцей і навыкаў, а таксама парад іншых людзей і сітуацыі на рынку працы.

Права чалавека

- абгрунтоўвае, што чалавечая годнасць з'яўляецца асновай розных маральных сістэм; тлумачыць, што яна з'яўляецца крыніцай усеагульных, неад'емных, непарушных і неад'емных свабод і правоў чалавека; аналізуе фармулёўкі прэамбулы Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека;
- дэманструе адрозненні правоў і свабод чалавека; пералічвае асабістыя правы і свабоды, якія змяшчаюцца ў Канстытуцыі Рэспублікі Польшча;
- пералічвае правы дзіцяці і аналізуе палажэнні Канвенцыі аб правах дзіцяці;
- прыводзіць прыклады дзейнасці Упаўнаважанага па правах дзіцяці; прадстаўляе мэты Дзіцячага фонду ААН;
- пералічвае правы і палітычныя свабоды, замацаваныя ў Канстытуцыі Рэспублікі Польшча; паказвае, што дзякуючы ім чалавек можа ўплываць на грамадскае жыццё;
- дэманструе, што правы чалавека неабходна абараняць; тлумачыць ролю Амбудсмена і прыводзіць прыклады яго дзейнасці;
- прадстаўляе прыклады дзейнасці няўрадавых арганізацый па абароне правоў чалавека; абгрунтоўвае неабходнасць процідзеяння з'явам нецярпімасці да розных меншасцей.

Непаўналетнія перад законам

- распознае паводзіны, звязаныя з фізічным і псіхічным гвалтам, у тым ліку слоўным, у адносінах да сябе і іншых; пералічвае асоб і ўстановы, якім неабходна інфармаваць у такіх сітуацыях;
- прадстаўляе перавагі і рызыкі выкарыстання інтэрнэт-рэсурсаў; распознае гвалт у віртуальнай прасторы і тлумачыць, як на яго рэагаваць;
- тлумачыць прынцыпы адказнасці непаўналетніх за ўчыненне правапарушэнняў і злачынстваў;
- прадстаўляе правы супрацоўнікаў міліцыі і іншых праваахоўных службаў і іх правы ў кантакце з гэтымі службаўмі.

Мясцовае грамадства

- пералічвае задачы гарадскога самакіравання; прадстаўляе асноўныя крыніцы даходаў і накірункі выдаткаў гміннага бюджэту;
- прадстаўляе, як арганізавана гмінная (гарадская/раённая) кантора; паказвае, у якім аддзеле можна разглядаць асобныя пытанні; прадстаўляе магчымасці ўрэгулявання пытанняў праз электронны кабінет; выкарыстоўвае афіцыйныя бланкі - запаўняе заяву на часовае пасведчанне асобы;
- пералічвае кіруючыя і выканаўчыя органы ў гміне (горадзе/раёне); апісвае, як яны абіраюцца і як могуць быць адкліканы; вызначае паўнамоцтвы гэтых органаў;
- указвае, хто выконвае функцыі кіраўніка гміны/мэра/прэзідэнта горада і старшыні гміннай/гарадской рады; знаходзіць у мясцовых СМІ інфармацыю аб грамадскай дзейнасці асоб, якія выконваюць функцыі ў органах мясцовага самакіравання;
- знаходзіць і прадстаўляе інфармацыю пра сваю гміну, падзеі і людзей з яе гісторыі;
- прызнае сацыяльныя праблемы сваёй мясцовай супольнасці (напрыклад, у выніку дэмаграфічнай, эканамічнай, інфраструктурнай сітуацыі); фармулюе меркаванні аб гэтых праблемах.

Абласная (рэгіянальная) супольнасць

- знаходзіць і прадстаўляе асноўныя звесткі пра свой край, падзеі і людзей з яго гісторыі; размяшчае сваё ваяводства і яго паветы, а таксама іншыя ваяводства;
- пералічвае задачы павятовага і ваяводскага самакіравання;
- указвае, у якім адзеле райадзела могуць вырашацца тыя ці іншыя пытанні; карыстаецца афіцыйнымі формамі – запісваюць заяву на атрыманне пашпарта (дэлегацыя правінцыйнага ведамства);
- пералічвае ўстаноўчыя і выканаўчыя органы павятовага і ваяводскага самакіравання; апісвае, як яны абіраюцца і як могуць быць адкліканы; удакладняе задачы гэтых органаў;
- прадстаўляе традыцыі і звычаі сваёй мясцовай супольнасці.

Нацыянальныя/этнічныя супольнасці і радзіма

- тлумачыць, што значыць быць палякам ці прадстаўніком іншай нацыянальнай/этнічнай супольнасці і што звязвае чалавека з яго радзімай – Польшчай; прадстаўляе гэтыя сувязі на ўласным прыкладзе;
- тлумачыць, чым грамадзянства адрозніваецца ад нацыянальнасці; прадстаўляе ўмовы набыцця польскага грамадзянства ў сілу закону і пералічвае іншыя формы прызнання польскага грамадзяніна і надання польскага грамадзянства; пералічвае канстытуцыйныя абавязкі грамадзяніна;
- аналізуе сімваліку Рэспублікі Польшча; тлумачыць, якой павінна быць патрыятычная пазіцыя маладога і дарослага чалавека;
- пералічвае нацыянальныя і этнічныя меншасці, якія пражываюць у Польшчы, групы, якія карыстаюцца рэгіянальнай мовай, і групы мігрантаў (у тым ліку бежанцаў) і вызначае месцы іх пражывання; прадстаўляе – у адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Польшча - правы этнічных меншасцей;
- абгрунтоўвае, што розныя сацыякультурныя ідэнтычнасці (рэгіянальныя, нацыянальна-этнічныя, дзяржаўна-грамадзянскія, еўрапейскія) могуць быць узгоднены; прызнае праявы ксенафобіі, у тым ліку расізму, шавінізму і антысемітызму, і абгрунтоўвае неабходнасць супрацьстаяння гэтым з'явам.

Удзел грамадзян у грамадскім жыцці – грамадзянская супольнасць

- пералічвае грамадзянскія цноты (адказнасць, клопат пра агульнае дабро, актыўнасць, прадпрымальнасць, салідарнасць, разважлівасць, талерантнасць, грамадзянская мужнасць); дэманструе, спасылаючыся на дзеянні выдатных палякаў, важнасць іх рэалізацыі для грамадскай карысці;
- прадстаўляе мэты і формы дзейнасці грамадзкіх арганізацыяў, якія дзейнічаюць у мясцовай супольнасці і рэгіёне; паказвае, што гэты від дзейнасці вядзе да задавальнення розных патрэб;
- прадстаўляе мэты і прыклады дзейнасці грамадзкіх арганізацый, якія аб'ядноўваюць моладзь у Польшчы; тлумачыць ідэю валанцёрства і прадстаўляе формы валанцёрскай дзейнасці;
- прадстаўляе формы ўплыву грамадзян на рашэнні органаў мясцовага самакіравання, прыклады рэалізацыі мясцовых ініцыятыў жыхароў, якія фінансуюцца з грамадзянскіх бюджэтаў, і праектаў, якія ажыццяўляюцца моладзевымі саветамі гміны/горада;
- абгрунтоўвае неабходнасць прытрымлівання этычных прынцыпаў у грамадскім жыцці; распісвае прыкметы іх парушэння і прадугледжвае наступствы такіх дзеянняў.

СМІ

- прадстаўляе функцыі і віды сродкаў масавай інфармацыі; тлумачыць значэнне сродкаў масавай інфармацыі для свабоды слова;
- знаходзіць навіны ў СМІ па зададзенай тэме; адрознівае фактычную інфармацыю ад каментарыяў і меркаванняў; тлумачыць, якой павінна быць надзейнасць журналістаў;

- прадстаўляе функцыі рэкламы і крытычна аналізуе абранае рэкламнае паведамленне;
- паказвае мэты сацыяльных кампаній; аналізуе матэрыялы абранай кампаніі гэтага тыпу;
- дэманструе значнасць грамадскай думкі; знаходзіць інфармацыю з апытанняў грамадскай думкі ў інтэрнэце і чытае і інтэрпрэтуе простыя вынікі такіх апытанняў.

Дэмакратыя ў Рэспубліцы Польшча

- пералічвае асноўныя прыкметы і функцыі дзяржавы; тлумачыць, чым займаецца дзяржаўная ўлада;
- тлумачыць прынцып нацыянальнага суверэнітэту; вылучае пытанні, якія могуць быць вынесены на рэферэндум; пералічвае ўсенародныя рэферэндумы, вынікі якіх былі абавязковымі, і мясцовыя рэферэндумы ў сваёй суполцы, якія мелі правамоцнасць;
- тлумачыць прынцып прадстаўніцтва (ускоснай дэмакратыі); прадстаўляе правілы выбараў у Сейм Рэспублікі Польшча і Сенат Рэспублікі Польшча, а таксама прынцыпы дзейнасці і найважнейшыя кампетэнцыі палат парламента;
- тлумачыць прынцып палітычнага плюралізму; пералічвае палітычныя партыі, прадстаўнікі якіх засядаюць у Сейме Рэспублікі Польшча і ў органах мясцовага самакіравання, якія прымаюць рашэнні; прадстаўляе мэты палітычных партый і паказвае, што яны канкуруюць у грамадскім жыцці; знаходзіць інфармацыю аб дзейнасці абранай партыі (яе рэгіянальных ці цэнтральных структур);
- тлумачыць прынцып рэспубліканскай формы праўлення; прадстаўляе спосаб абрання і асноўныя паўнамоцтвы Прэзідэнта Рэспублікі Польшча; знаходзіць звесткі пра палітычную біяграфію людзей, якія займаюць гэтую пасаду, абраных на ўсеагульных выбарах, і пра дзейнасць цяперашняга Прэзідэнта Рэспублікі Польшча;
- тлумачыць прынцып вяршэнства права, у тым ліку прынцыпы незалежнасці судоў і суддзяў; тлумачыць падзел на агульныя і адміністрацыйныя суды і прынцып двухінстанцыйнага судаводства; паказвае, якія справы вырашае раённы суд;
- тлумачыць прынцып канстытуцыяналізму; дае спецыфічныя рысы канстытуцыі; знаходзіць у Канстытуцыі Рэспублікі Польшча палажэнні па ўказаным пытанні; вызначае кампетэнцыю Канстытуцыйнага трыбунала Рэспублікі Польшча;
- тлумачыць прынцып падзелу ўлад; тлумачыць неабходнасць падтрымкі Савета Міністраў РП (ці яго дзеянняў) з боку сеймавай большасці; прадстаўляе асноўныя паўнамоцтвы Савета Міністраў Рэспублікі Польшча; падае імёны і прозвішчы дзеючых прэзідэнтаў і віцэ-прэзідэнтаў Савета Міністраў Рэспублікі Польшча; паказвае, што рашэнні, прынятыя ў абраным служэнні, уплываюць на жыццё яго сям'і.

Міжнародныя справы

- пералічвае мэты і дзейнасць ААН і Паўночнаатлантычнага дагавора;
- пералічвае мэты дзейнасці Еўрапейскага саюза; знаходзіць інфармацыю пра палітычную біяграфію айцоў Еўропы і польскіх грамадзян, якія выконваюць важныя функцыі ў інстытутах ЕС;
- прадстаўляе асноўныя перавагі, звязаныя з прысутнасцю Польшчы ў Еўрапейскім Саюзе для супрацоўнікаў і падарожнікаў; знаходзіць інфармацыю аб выкарыстанні сродкаў ЕС у вашай гміне ці рэгіёне;
- прэзентуе дзейнасць Польшчы ў ААН, Эўразвязе і Паўночнаатлантычным пакце;
- фармулюе меркаванні па асобных сацыяльных праблемах сучаснага свету; разглядае прапановы дзеянняў па паляпшэнню ўмоў жыцця іншых людзей ва ўсім свеце.

Historia i teraźniejszość (Гісторыя і сучаснасць) (сярэдняя школа, ліцэі, тэхнікумы) – гэта інтэграваны прадмет, які спалучае веды аб грамадскім жыцці чалавека і яго асноўных інстытутах з ведамі аб найноўшай гісторыі Польшчы і свету. Пачынаючы з бягучага навучальнага года, у I і II класе польскіх ліцэяў (11 і 12 гады навучання) на базавым узроўні прадмет «Грамадазнаўства» («Wiedza o społeczeństwie», WOS) заменены на інтэграваны курс «Гісторыя і сучаснасць», дзе

асноўныя праблемы, якія стаяць перад сучасным польскім грамадствам і чалавецтвам у цэлым падаюцца ў кантэксце польскай і сусветнай гісторыі. Звяртаем увагу на адукацыйныя рэсурсы з матэрыяламі для правядзення ўрокаў па новым вучэбным прадмеце:

Мэты навучання (агульныя патрабаванні) вучэбнага прадмета сфармуляваны па трох сферах: стаўленне да праўды і адрозненне яе ад хлусні; стаўленне да добра і адрозненне яго ад зла; стаўленне да жыцця і асабісты ўдзел.

Вучань:

I. З пункту гледжання стаўлення да праўды, пастаяннага імкнення да яе пазнання і адрознення ад хлусні, навучання ў распазнаванні ступені пэўнасці і верагоднасці.

- разумее асноўныя пытанні грамадскага жыцця, палітыкі і права, неабходныя для арыентацыі ў зменах у жыцці нацыі і дзяржаў, а таксама генезіс і прыроду вялікіх праблем сучаснага свету;
- валодае надзейнымі ведамі аб найважнейшых культурных, палітычных, сацыяльных і эканамічных зменах у Польшчы і свеце пасля 1945 г. да нашых дзён;
- адрознівае ў грамадскім жыцці і ў палітычных і прававых канцэпцыях і дактрынах пастаяннае ад зменлівага, а таксама ўніверсальнае ад прыватнага і звязанага з мясцовымі традыцыямі.

II. У аспекце стаўлення да добра, прыняцце яго за галоўны крытэры маральнай ацэнкі, адрозненне ад зла і практыкаванне ў ацэнцы намераў і наступстваў паводле правільнасці, карысці і шкоды.

- незалежна і справядліва ацэньвае змены, якія адбываюцца ў Польшчы і ў свеце пасля заканчэння Другой сусветнай вайны;
- разумее змены сучаснасці, сярод іншага, з пункту гледжання бесперапыннасці і змены (або разрыву) у адносінах да асноў, з якіх вырастае наша радзіма, сфарміраваных у адпаведнасці са спецыфічнымі культурнымі нормама і бачаннем чалавека, сям'і і грамадства, якія ўзыходзяць да каранёў класічнай грэка-рымскай цывілізацыі і хрысціянства.

III. З пункту гледжання стаўлення да жыцця, гэта значыць асабістага ўдзелу, фарміравання намераў у адпаведнасці са сваімі захапленнямі, здольнасцямі і пачуццём супольнасці і служэння.

- зацікаўлены ў супольным жыцці і выказвае гатоўнасць асабіста выконваць сацыяльныя задачы і грамадзянскую актыўнасць у духу патрыятызму як мудрай любові да радзімы, сфарміраванай у традыцыях Рэспублікі Польшча;
- разумее важнасць індывідуальных і грамадскіх цнотаў, гармоніі правоў і абавязкаў, свабоды і адказнасці, асабістага шчасця і развіцця чалавечых супольнасцей, а таксама справядлівых законаў і разумнай палітыкі;
- інтэрпрэтуе крыніцы, якія тычацца грамадскага жыцця ўчора і сёння, будзе ўласныя выказванні па пытаннях грамадскага жыцця, фармулюе і абгрунтоўвае ацэнкі, удзельнічае ў дыскусіі – з мэтай уласнага надзейнага і творчага ўдзелу ў грамадскім жыцці.

Змест навучання “Гісторыя і сучаснасць” (тэмы)

Крыніца: <https://obywatelskihit.pl/>

Змест навучання “Гісторыя і сучаснасць” (падрабязныя патрабаванні)

Вучань:

I. Веды аб асновах грамадскага жыцця.

- тлумачыць, чаму чалавек традыцыйна разумеецца як «сацыяльная істота» (animal sociale), характарызуе сацыяльныя ролі, якія ён выконвае, і значэнне грамадскага жыцця для яго развіцця і рэалізацыі;
- тлумачыць, чым распрацаванае ў Новы час паняцце «грамадскі дагавор» адрозніваецца ад традыцыйнага разумення натуральнасці сацыяльных сувязей;
- прадстаўляе класічнае вызначэнне агульнага дабра (bonum commune) і характарызуе яго прысутнасць у сучасных палітычных дактрынах;
- адрознівае асноўныя спосабы ажыццяўлення сацыяльнага быцця чалавека: сям'я, нацыя, дзяржава і саюзы дзяржаў; прадстаўляе спецыфіку кожнага з іх і іх узаемадапаўняльнасць;
- тлумачыць значэнне суполкі самакіравання; ведае змест і вытокі прынцыпу субсідыярнасці як асновы сучасных дзяржаў і фармулюе яго высновы для штодзённага функцыянавання;
- адрознівае супольнасці і групы, сфарміраваныя на аснове падабенства паходжання, культуры, ладу жыцця, інтарэсаў і эканамічнага становішча, уключаючы як нацыі, так і іншыя сацыяльныя групы, размешчаныя ў асноўных чалавечых грамадствах (напрыклад, сацыяльныя класы і пласты, прафесійныя і рэлігійныя групы, нацыянальнасць) ;
- тлумачыць працэс фарміравання нацыі і разнастайнасць сэнсавых кантэкстаў гэтага паняцця; тлумачыць, што такое патрыятызм і чым ён адрозніваецца ад шавінізму і касмапалітызму; указвае прыклады патрыятычных настрояў у сучасным свеце;
- тлумачыць значэнне мэтанакіраваных арганізацый (напрыклад, палітычных арганізацый, прафесійных саюзаў, асацыяцый), якія ствараюцца людзьмі для рэалізацыі агульных інтарэсаў і задач;
- тлумачыць прыроду рэлігійных суполак, іх адрозненні, звязаныя са зместам веры, культурам, маральным вучэннем і арганізацыяй;
- характарызуе дзяржаву як арганізаванае грамадства (res publica) і тлумачыць асноўныя задачы дзяржавы ў адносінах да сваіх грамадзян і абавязкі грамадзян у адносінах да сваёй дзяржавы;
- пералічвае і характарызуе асноўныя атрыбуты дзяржавы і тлумачыць, што такое raison d'état;

- пералічвае і характарызуе асноўныя прыкметы адзінак мясцовага самакіравання як мясцовых суполак;
- тлумачыць розныя мадэлі ўзаемаадносін цэркваў і іншых рэлігійных аб'яднанняў з дзяржавай, з асаблівым акцэнтам на традыцыі і сучаснасць Рэспублікі Польшча;
- прадстаўляе як класічную тыпалогію палітычных сістэм з пункту гледжання іх стаўлення да агульнага добра і спосабу кіравання (манархія, арыстакратыя, дэмакратыя і тыранія, алігархія і ахлукратыя), так і сучаснае супрацьстаянне дэмакратыі і таталітарызму;
- тлумачыць, што такое дэмакратыя — як у класічным варыянце (як спосаб прызначэння кіраўнікоў), так і ў ліберальным (як палітычнае выражэнне «народнага суверэнітэту»);
- разумее сутнасць права, тлумачыць, што такое статутнае права (lex) і яго сувязь з паўнамоцтвамі (ius), прысутнымі ў няпісаных стандартах, незалежных ад заканадаўчай улады; ведае розніцу паміж пазітывісцкай і натуральна-прававой канцэпцыямі права;
- разглядае справы, якія рэгулююцца грамадзянскім, сямейным, адміністрацыйным і крымінальным заканадаўствам;
- тлумачыць аснову і змест правоў чалавека і іх сувязь са спадчынай заходняй цывілізацыі (натхненне з хрысціянства і навукі натуральнага права грэка-рымскіх часоў);
- прадстаўляе агульныя прынцыпы і каталог правоў чалавека, якія вынікаюць з Канстытуцыі Рэспублікі Польшча ад 2 красавіка 1997 г., судовыя меры па абароне правоў і свабод у Рэспубліцы Польшча і парадак дзейнасці Амбудсмэна;
- характарызуе справядлівасць як маральную аснову грамадскага парадку, адрознівае сацыяльную, размеркавальную і камутатыўную справядлівасць;
- разумее важнасць разважлівасці, сацыяльнай камунікацыі, спрэчкі, дыялогу, кампрамісу, салідарнасці і сацыяльнага міру;
- прадстаўляе прычыны ўтварэння міждзяржаўных саюзаў і характарызуе саюзы дзяржаў на прыкладзе сучаснай еўрапейскай гісторыі, адрозніваючы іх ад натуральнага сваяцтва нацый, якія належаць да пэўных культурных супольнасцей (напрыклад, нацыі Лацінскай Еўропы).

II. Свет і Польшча ў 1945–1956 гг.

- характарызуе палітычныя, сацыяльныя, эканамічныя і культурныя наступствы Другой сусветнай вайны для свету;
- характарызуе, выкарыстоўваючы свае веды аб адносінах і саюзях дзяржаў, мэты і прынцыпы Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, апісвае яе структуру (галоўныя органы і асобныя спецыялізаваныя арганізацыі), прадстаўляе моцныя і слабыя бакі яе функцыянавання;
- характарызуе адрозненні паміж сістэмамі заходніх краін і краін савецкага блока - выкарыстоўваючы свае веды аб адрозненнях паміж дэмакратыяй і таталітарызмам;
- тлумачыць паходжанне і сэнс канцэпцыі халоднай вайны і жалезнай заслоны;
- тлумачыць важнасць стварэння НАТО і Варшаўскага дагавора;
- на прыкладзе краін Захаду характарызуе адрозненні ў праграмах сацыял-дэмакратычных, хрысціянска-дэмакратычных, кансерватыўных і ліберальных урадаў у галіне сацыяльнай, эканамічнай палітыкі і каштоўнасцей;
- тлумачыць важнасць плана Маршала і што такое «эканамічны цуд» у ФРГ;
- прымяняе свае веды аб узаемаадносінах дзяржаў і роднасці нацый для характарыстыкі пачаткаў еўрапейскай інтэграцыі ў эканамічнай і палітычнай галіне (да 1957 г.), указваючы яе асноўныя ідэалагічныя (хрысціянскі светапогляд «айцоў-заснавальнікаў»), культурныя (блізкасць еўрапейскія народы) і палітычныя (боязь савецкай экспансіі, падрыхтоўка да атрымання амерыканскай дапамогі ў рамках так званага плана Маршала, вырашэнне «нямецкай праблемы» шляхам інтэграцыі эканомікі Германіі з эканомікай іншых краін Захаду);
- выкарыстоўвае свае веды дактрыны правоў чалавека, каб ахарактарызаваць правы і свабоды, выкладзеныя ва Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека ААН 1948 г. і Еўрапейскай канвенцыі аб правах чалавека Савета Еўропы 1950 г., а таксама абмежаванні на іх ажыццяўленне і звязаныя з гэтым абавязкі;

- характарызуе значэнне прыходу да ўлады ў Кітаі камуністаў у 1949 г. і сістэмы кіравання Мао Цзэдуна (буйнейшы генацыд пасля 1945 г. у перыяд вялікага скачка, ганенні на рэлігію);
- тлумачыць важнасць стварэння Дзяржавы Ізраіль для сітуацыі на Блізкім Усходзе і для міжнароднай палітыкі; прадстаўляе асноўныя прынцыпы сіянізму;
- характарызуе вытокі і прынцыпы ісламізму;
- характарызуе наступствы Другой сусветнай вайны для Польшчы ў палітычным, сацыяльным, эканамічным і культурным вымярэннях;
- прадстаўляе - выкарыстоўваючы свае веды аб дзяржаве і яе атрыбутах - праблему незалежнасці Польшчы і сітуацыю польскай дзяржаўнасці і палітыкі ў краіне і на эміграцыі пасля 1945 г.;
- тлумачыць паняцце акупацыі прадстаўніком на прыкладзе мадэлі кантролю ПНР з боку Савецкага Саюза;
- характарызуе важнейшыя механізмы саветызацыі Польшчы ў 1945–1956 г. (тэрор, прапаганда, планавая эканоміка, аднапартыйнасць, членства ў камуністычнай партыі як асноўны шлях прафесійнай кар’еры і матэрыяльнага дабрабыту);
- прадстаўляе пасляваеннае аднаўленне краіны, развіццё і інтэграцыю Заходняга і Паўночнага краю, працэсы індустрыялізацыі, характарызуе змены ў польскай вёсцы ў выніку аграрнай рэформы і праблему яе калектывізацыі па савецкім узору;
- характарызуе разнастайныя рэакцыі польскага грамадства на панаванне камуністаў у Польшчы, у тым ліку асноўныя формы апазіцыі і супраціўлення камунізму (да 1956 г.), у выглядзе ўзброенай барацьбы, палітычнай апазіцыі, культурнай працы, удзелу ў бясспрэчных сферах працы за краіна і супраціўленне дзяржаўнай атэізацыі;
- у кантэксце паўстанцкай барацьбы «стойкіх жаўнераў» (капітан Вітольд Пілецкі, палкоўнік Лукаш Чаплінскі, Данута Седзікаўна псеўданім «Інка») і стаўленне прымаса Стэфана Вышынскага (яго «non possumus») і інтэрніраванне ў 1953–1956 гг.), ён згадвае прыклады вернасці прынцыпам і адвагі розных характараў супраць сваіх ганіцеляў;
- характарызуе змены, якія адбываліся ў пасляваенны перыяд у структуры польскага грамадства і нацыянальным складзе краіны;
- характарызуе канстытуцыю Польскай Народнай Рэспублікі 1952 г., яе азначэнне суверэна («працоўны народ»), а таксама яе прапагандысцкі характар і фасад у адносінах да рэальнага кіравання Польскай аб’яднанай рабочай партыі.

III. Свет і Польшча ў 1956–1970 гг.

- прадстаўляе абставіны і прынцыпы Рымскіх дагавораў 1957 г. і характарызуе функцыянаванне Еўрапейскай эканамічнай супольнасці;
- тлумачыць паняцце дэкаланізацыі і ўказвае яе асноўныя этапы і наступствы;
- характарызуе супраціўленне сярэднеўрапейскіх грамадстваў камунізму на прыкладзе антыкамуністычных паўстанняў у Берліне (1953) і Венгрыі (1956);
- тлумачыць, у чым заключаўся пералом 1956 г. у Польшчы, указвае яго найважнейшыя этапы (чэрвень у Познані, Яснагарская клятва нацыі, вяртанне да ўлады Гамулкі, вызваленне прымаса Стэфана Вышынскага);
- характарызуе працэс «дэсталінізацыі» і ўказвае на яго абмежаванні (на аснове асноўных тэзісаў «сакрэтнага даклада» Хрушчова 1956 г.);
- характарызуе змены ў ладзе жыцця ў краінах Захаду ў выніку развіцця тэхналогій і сродкаў масавай інфармацыі (тэлебачання), росту дабрабыту грамадства і сталення пасляваеннага пакалення; прадстаўляе іх аналагі ў краінах савецкага блока;
- тлумачыць феномен “масавай культуры” і з’яўленне ў яе складзе асобнага моладзевага культурнага напрамку;
- характарызуе прынцыпы сацыяльнай рынкавай эканомікі і «сацыяльнай дзяржавы», прыводзіць іх прыклады ў адносінах да свету пачатку 1960-х гг.;
- характарызуе сацыяльныя і маральныя змены, названыя «рэвалюцыяй 1968 г.» (у тым ліку студэнцкі бунт, «сексуальная рэвалюцыя») і іх інтэлектуальныя натхняльнікі (немарксізм, «новыя левыя»);

- характарызуе пацыфісцкія ідэі і рухі; указвае розніцу паміж экалогіяй і экалагічнасцю;
- тлумачыць, якія змены ў Касцёле распачалі на II Ватыканскім Саборы і падчас т.зв паслясаборных рэформы з асаблівым акцэнтам на навучанне аб адносінах паміж Касцёлам і светам;
- апісвае асноўныя палі супрацьстаяння звышдзяржаў у перыяд халоднай вайны ў 1956–1970 гг. (Германія/Берлін, Куба, В'етнам); тлумачыць канцэпцыю проксі-войнаў;
- ведае найбольш важныя этапы блізкаўсходніх войнаў, з асаблівым акцэнтам на «Шасцідзённай вайне» 1967 г.;
- характарызуе прычыны і праявы савецка-кітайскага антаганізму ў 60-я гг.;
- тлумачыць паняцце культурнай рэвалюцыі, паказваючы на яе розныя кантэксты значэння (у чым розніца паміж кітайскай «культурнай рэвалюцыяй» і заходняй);
- тлумачыць ідэйнае і маральнае значэнне душпастырскай праграмы прымаса Стэфана Вышынскага (Яснагорскія абяцанні нацыі, Вялікая Навэнна, міленіум); указвае на заслугі Касцёла для інтэграцыі Заходняга і Паўночнага краю з астатняй Польшчай;
- характарызуе спосабы барацьбы рэжыму ПНР з Касцёлам у 1960–1970-я гг. (у тым ліку перавядзенне вернікаў у статус грамадзян другога гатунку);
- тлумачыць, што ўяўляла сабой камуністычная палітыка «аддзялення царквы ад дзяржавы», выкарыстоўваючы свае веды аб розных мадэлях адносін паміж рэлігійнымі арганізацыямі і дзяржавай; тлумачыць паняцці: свецкасць, свецкасць, індывідуалізм;
- характарызуе ход т. зв падзеі 1968 г. у Польшчы і іх розны кантэкст (фракцыйная барацьба ў Польскай аб'яднанай рабочай партыі з выкарыстаннем антысеміцкай прапаганды, свабодалюбныя імкненні польскага народа);
- тлумачыць, што такое Пражская вясна 1968 г. і інтэрвенцыя войскаў Варшаўскай дамовы ў Чэхаславакію, тлумачыць значэнне паняцця «дактрына Брэжнева».
- Свет і Польшча ў 1970–1980 гг. Студэнт:
- характарызуе прычыны аслаблення пазіцый Злучаных Штатаў Амерыкі ў свеце ў пачатку 70-х гадоў і ўзмацнення ўплыву сусветнага камуністычнага лагера (паражэнне ў В'етнаме, Уотэргейцкі скандал, энергетычны крызіс);
- характарызуе наступствы росту ўплыву камуністаў у свеце ў 1970-я г. (палітыка генацыду чырвоных кхмераў у Камбоджы, кубінскіх «дарадцаў» у Афрыцы);
- тлумачыць наватарскае значэнне збліжэння паміж Злучанымі Штатамі Амерыкі і Кітаем у пачатку 1970-х гадоў;
- тлумачыць, што ўяўляла сабой «палітыка разрадкі» (détente) у міжнародных адносінах у сярэдзіне 1970-х гг.; указвае найбольш важныя этапы пагадненняў аб раззбраенні паміж Злучанымі Штатамі Амерыкі і СССР;
- тлумачыць сэнс рашэнняў канферэнцыі ВВЕ у Хельсінкі (1975); характарызуе змест «пяці кошыкаў» Хельсінскай канферэнцыі;
- тлумачыць наватарскае значэнне «Ostpolitik» канцлера Вілі Брандта;
- характарызуе шлях прымірэння Германіі да спадчыны нацысцкага панавання (станоўчыя і адмоўныя прыклады: дзейнасць Галоўнага пераследу нацысцкіх злачынстваў у Людвігсбургу, кар'ера Хайнца Райнефарта, пытанне рэпарацый і рэстытуцыі выкрадзеных твораў мастацтва. з Польшчы);
- характарызуе ход снежня 1970 г. і яго палітычныя наступствы (адыход Уладзіслава Гамулікі з пасады лідэра партыі);
- характарызуе кіраванне Эдварда Герэка (дабрабыт у крэдыт, падпарадкаванне СССР, змены ў канстытуцыі ПНР 1976 г.);
- характарызуе асноўныя праявы апазіцыі ў Польшчы ў 1970-я гг.: каталіцкі касцёл і зараджэнне дэмакратычнай апазіцыі пасля выступленняў рабочых у 1976 г.;
- тлумачыць важнасць абрання кардынала Караля Вайтылы Папам для Польшчы і свету.

IV. Свет і Польшча ў 1980–1991 гг.

- характарызуе бачныя змены ў праграмах заходніх левых і правых партый у 1970-1980-я гады і рост папулярнасці свабодна-рынкавых і кансерватыўна-ліберальных праграм («новых правых», неалібералізму);
- тлумачыць важнасць перамогі Маргарэт Тэтчэр у Вялікабрытаніі (1979) і Рональда Рэйгана ў Злучаных Штатах Амерыкі (1980) для адносін паміж Усходам і Захадам;
- характарызуе асноўныя прычыны размывання камуністычнай сістэмы ў 1980-я гады (унутраныя заганы сістэмы, “рэвалюцыя духу” за “жалезнай заслонай”, жорсткае стаўленне Захаду);
- характарызуе змены, якія адбываліся ў Кітаі пасля смерці Мао Цзэдуна (праўленне Дэн Сяпіна і пачатак «дзяржаўнага капіталізму»);
- прадстаўляе працэс стварэння грамадскага руху «Салідарнасць», яго лідэраў, характар, мэты і традыцыі, да якіх ён адносіўся, а таксама яго значэнне для Польшчы і свету;
- прадстаўляе абставіны і наступствы ўвядзення ўладамі ваеннага становішча 13 снежня 1981 г., формы барацьбы рэжыму ПНР супраць вольных памкненняў палякаў (цэнзура, «невядомыя злачынцы», вугальная шахта «Вуек»), Люблін 1982 г., забойства Гжэгажа Пшэмыка) і формы супраціву рэжыму ваеннага становішча;
- характарызуе ролю Каталіцкага Касцёла ў Польшчы ў перыяд пасля ўвядзення ваеннага становішча (дапамога ўсім пераследаваным, культура без цэнзуры, імшы за радзіму, асоба благаслаўлёнага ксяндза Ежы Папялушкі, пілігрымкі святога Яна Паўла II у Польшчу ў гг. 1983 і 1987 гг.);
- характарызуе праявы крызісу камуністычнай сістэмы ў Польшчы ў 1980-я гады (эканамічны крах) і яго наступствы ў спалучэнні з рэпрэсіўнай палітыкай ваеннага становішча (эміграцыя многіх адукаваных і грамадска ангажаваных палякаў);
- характарызуе генезіс і значэнне праграмы “перабудовы” М. Гарбачова;
- тлумачыць канцэпцыю прысваення наменклатуры на прыкладзе палітыкі ўрада Мечыслава Ракоўскага (1988–1989);
- характарызуе ход восені народаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе; указвае на піянерскую ролю грамадскага руху «Салідарнасць» і «рэвалюцыі духу», распачатай св. Ян Павел II;
- прадстаўляе асноўныя падзеі, звязаныя з пераломам 1989 г. у Польшчы (Круглы стол, выбары 4 чэрвеня 1989 г., абранне прэзідэнтам ПНР генерала Войцеха Ярузельскага, урад Тадэвуша Мазавецкага); тлумачыць канцэпцыю дагаворнага выбару;
- ацэньвае камуністычны рэжым у Польшчы, паказваючы на яго ўплыў на культуру, сацыяльнае і эканамічнае жыццё;
- характарызуе найважнейшыя геапалітычныя змены ў бліжэйшым асяроддзі Польшчы ў 1989–1991 гг. (аб’яднанне Германіі, распад Чэхаславакіі і СССР), з асаблівым акцэнтам на ўзнікненне незалежных краін Балтыі, Украіны і Беларусі;
- тлумачыць паняцці дэкамунізацыі і люстрацыі ў кантэксте спробаў выхаду з посткамунізму, ставіць гэтыя паняцці ў параўнальны кантэкст з улікам прыкладаў Германіі і Чэхаславакіі;
- указвае, што ўяўляла сабой эканамічная і палітычная трансфармацыя, праведзеная ў Польшчы пасля 1989 г., на прыкладзе дапушчэнняў і рэалізацыі плана Сакса-Бальцэровіча;
- тлумачыць адрозненні прыватызацыі ад рэпрыватызацыі;
- тлумачыць важнасць барацьбы з карупцыяй для палітычнай культуры і эканамічнай эфектыўнасці дзяржавы;
- тлумачыць паняцце грамадзянскай супольнасці і паказвае прыклады яе функцыянавання ў Польшчы пасля 1989 г.;
- характарызуе змены, унесеныя ў канстытуцыю Польшчы ў 1989 г.;
- тлумачыць паняцце дэмакратычнай прававой дзяржавы;
- тлумачыць важнасць існавання мясцовага самакіравання; характарызуе асноўныя этапы яе адбудовы ў Польшчы пасля 1989 г.;
- характарызуе генезіс, ход і наступствы «вайны на вярхах» 1990 г. (першыя ўсеагульныя прэзідэнцкія выбары 1990 г. і перамога Леха Валенсы).

V. Свет і Польшча ў 1991–2001 гг.

- характарызуе канцэпцыю Новага сусветнага парадку і прыводзіць прыклады яго функцыянавання (Першая вайна ў Персідскім заліве 1990 г.);
- характарызуе наступныя этапы еўрапейскай інтэграцыі пасля 1992 г. (Маастрыхцкі дагавор, стварэнне Еўрасаюза, увядзенне валюты еўра);
- тлумачыць прычыны і наступствы палітычных змен у Афрыцы — адмена апартэіду ў ПАР, генацыд у Руандзе (1994);
- тлумачыць паняцце і розныя кантэксты глабалізацыі (эканамічны, палітычны, культурны і экалагічны);
- характарызуе значэнне 1991 г. у найноўшай гісторыі Польшчы (першыя свабодныя парламенцкія выбары, прызначэнне ўрада Яна Альшэўскага);
- тлумачыць, якую візію пабудовы «трэцяй незалежнасці» прадставіў у Польшчы ў 1991 г. св. Ян Павел II;
- тлумачыць прычыны і наступствы прыходу да ўлады ў Польшчы посткамуністычных групак у 1993 г.;
- характарызуе асноўныя палажэнні Канстытуцыі РП ад 2 красавіка 1997 г. (прэамбула, адносіны паміж найважнейшымі органамі ўлады, незалежнасць судоў і падзел уладаў, правы і абавязкі грамадзян РП, палажэнні аб шлюбе і сям'я);
- характарызуе спосаб рэгулявання адносін паміж Рэспублікай Польшча і Каталіцкім Касцёлам у канкардаце 1993 г. і паміж Рэспублікай Польшча і іншымі рэлігійнымі аб'яднаннямі ў рамках т.зв. царкоўных законаў;
- тлумачыць паняцце няўрадавай арганізацыі, абмяркоўвае ролю і паказвае прыклады няўрадавых арганізацый (НДА) у сучаснай Польшчы;
- характарызуе рэформы падчас урадаў AWS і UW (1997–2001); тлумачыць важнасць стварэння Інстытута нацыянальнай памяці;
- характарызуе важнасць уступлення Польшчы ў НАТА ў 1999 г. і Еўрасаюз у 2004 г.;
- характарызуе праявы ўзрастання сусветнага значэння Кітая ў XXI ст.;
- прыводзіць прыклады ўзмацнення агрэсіўнай палітыкі Расіі пасля прыходу да ўлады Уладзіміра Пуціна (Чачня, Грузія, Украіна); прэзентуе новыя формы расійскага імперыялізму («газавы шантаж», «гібрыдная вайна», «інфармацыйная вайна»);
- тлумачыць паняцце тэрарызму і прадстаўляе вытокі і важнейшыя этапы «вайны з тэрарызмам» (Афганістан, Ірак);
- характарызуе феномен рэлігійнага пераследу, у тым ліку на прыкладзе лёсу хрысціянскіх супольнасцей у розных частках свету.

VI. Свет і Польшча ў першыя два дзесяцігоддзі XXI ст.

- характарызуе асноўныя культурныя змены, якія адбываюцца ў заходнім свеце на прыкладзе: ідэалогіі «паліткарэктнасці», мультыкультуралізму, новага вызначэння правоў чалавека, сям'і, шлюбу і гэндару; змяшчае гэтыя змены на фоне культурнай спадчыны Захаду, адлюстраванай у грэка-рымскай і хрысціянскай думцы;
- паказвае на адрозненні паміж памяркоўнасцю і прыняццем культурных і сацыяльных феноменаў;
- прадстаўляе культурныя, сацыяльныя і эканамічныя наступствы развіцця Інтэрнэту і лічбавых тэхналогій;
- тлумачыць паняцці сацыяльнай камунікацыі і чацвёртай улады;
- паказвае каштоўнасць свабоднага абмену меркаваннямі і прадстаўляе новыя формы абмежавання свабоды слова ў эпоху лічбавых тэхналогій;
- абмяркоўвае працэс зменаў у Еўрапейскім Саюзе ў перыяд пасля далучэння Польшчы да яго структуры (узмацненне пазіцыі Германіі, крызісныя з'явы, звязаныя з іміграцыяй, нестабільнасць зоны еўра, Brexit і эпідэмія, выкліканая вірусам SARS-CoV-2, а таксама палітычныя і ідэалагічныя спрэчкі на форуме інстытутаў ЕС);
- характарызуе феномен посткамунізму як бар'ера развіцця і прадстаўляе найважнейшыя прычыны яго крызісу ў Польшчы пасля 2001 г.;
- характарызуе розныя бачанні выхаду Польшчы з посткамунізму і тлумачыць палітычнае значэнне парламенцкіх і прэзідэнцкіх выбараў у Польшчы ў 2005 г.;

- ацэньвае значэнне і наступствы Смаленскай катастрофы 10 красавіка 2010 г. для Польскай дзяржавы;
- характарызуе палітычныя і эканамічныя змены ў Польшчы ў 2010–2015 гг.;
- прадстаўляе сферу дзейнасці асобных адзінак мясцовага самакіравання (гміны, павета, ваяводства) у Рэспубліцы Польшча з улікам структуры асноўных кірункаў бюджэтных выдаткаў на гэтую дзейнасць і крыніц іх фінансавання;
- пералічвае найбольшыя канцэнтрацыі палякаў у свеце, ведае розніцу паміж паняццем польская дыяспара і паняццем палякі замежжа;
- пералічвае дасягненні Польшчы пасля 1989 г. у галіне ўнутранай і знешняй палітыкі;
- паказвае і характарызуе найбольш сур'ёзныя выклікі, якія стаяць перад Польшчай на пачатку трэцяга дзесяцігоддзя XXI стагоддзя (геапалітычныя пагрозы, дэмаграфічны крызіс, захаванне культурнай ідэнтычнасці, энергетычная бяспека, кліматычная палітыка і яе фінансавыя і сацыяльныя выдаткі).

Звяртаем увагу:

Для тых, хто пачынае выкладаць прадмет «Гісторыя і сучаснасць», у SEO падрыхтаваны камплект распрацовак і іншых матэрыялаў, якія дапамогуць рэалізаваць асноўныя вучэбныя праграмы ў адпаведнасці з гэтымі здагадкамі. Вучым гісторыі і сучаснасці: <https://opolityce.ceo.org.pl/programy-edukacyjne/historia-i-terazniejszosc/>

Ініцыятыва «Грамадзянскі ХіТ» паўстала ў адказ на ўвядзенне ў гімназіях, тэхнікумах і ПТВ замест грамадазнаўства (базавы ўзровень) новага прадмета — гісторыі і сучаснасці: <https://obywatelskihit.pl/>

Факультатывыя вучэбныя прадметы “Этыка”

Фундаментальная і найбольш агульная сфармуляваная мэта вывучэння этыкі ў базавай школе – абудзіць і развіць рэфлексіўнасць і аксіялагічную адчувальнасць вучня, а таксама сфармаваць адносіны павагі, адкрытасці, супрацоўніцтва і адказнасці. Задача настаўніка складаецца ў тым, каб арганізаваць адукацыйныя сітуацыі такім чынам, каб вучні маглі праявіць сваю натуральную цікаўнасць і ўключыцца ў разважанні аб маралі, а таксама ўдзельнічаць у дзейнасці для іншых і з іншымі.

Адной з самых элементарных і распаўсюджаных праяваў маральнасці з'яўляюцца маральныя меркаванні. Студэнтам важна ўсведамляць, што фармуляванне маральных меркаванняў аб рэальных падзеях і людзях патрабуе такту, аксіялагічнай адчувальнасці, праніклінасці і ведаў. Разам з тым неабходна падкрэсліць, што навучыцца адказна ставіць і выказаць ацэнкі – вельмі важнае ўменне, якое з'яўляецца важнай часткай адукацыі (самаадукацыі) і выхавання (самаадукацыі). Гэтая здольнасць таксама з'яўляецца важным аспектам адказнага ўдзелу ў грамадскім жыцці.

Дасягненні ў разуменні асноўных прынцыпаў і паняццяў этыкі (I– III класы)

Навучэнец:

- усведамляе, што як чалавек ён мае ўласную неад'емную годнасць і што ўсе іншыя асобы маюць такую годнасць;
- адкрывае свабоду як каштоўнасць, якая прысвойваецца чалавеку, у тым ліку чалавеку яго ўзросту;
- заўважае, што межы яго свабоды вызначаюцца годнасцю і дабрам іншых людзей, напрыклад, з сям'і, класа, аднагодкаў;
- выяўляе, што яго выбар мае наступствы, якія ўплываюць на яго;
- прызнае, што кожны павінен несці адказнасць за свой выбар;
- заўважае, што лепш пазнае сябе, больш развіваецца і знаходзіць шчасце ў адносінах з іншымі людзьмі, чым у адзіноце;
- выяўляе, што ён састварае розныя супольнасці людзей, напрыклад, сям'ю, клас, дзяржаву;

- усведамляе, што кожная чалавечая асоба, у тым ліку яна сама, заслугоўвае пашаны, і што пашана павінна аддаваць таксама супольнасцям людзей - сям'і, класу, нацыі (радзіме), у тым ліку рэлігійнай супольнасці, - а таксама сімвалам гэтых супольнасцей;
- вызначае, што добра і што дрэнна ў навакольным свеце і ў свеце вывучаных тэкстаў, абгрунтоўвае сваю думку;
- адрознівае шчасце ад часова адчуванага задавальнення і прызнае, што дабро з'яўляецца крыніцай шчасця для сябе і іншых людзей;
- выяўляе, што супольнасць людзей, членам якой ён з'яўляецца, усталёўвае свае правілы (нормы) і чакае іх павагі.

Дасягненні ў прымяненні вывучаных прынцыпаў.

Навучэнец:

- паважае годнасць кожнай чалавечай асобы і яе ўласную, выказвае яе вербальнымі і невербальнымі паведамленнямі;
- усё часцей прымае пад увагу годнасць і дабрабыт іншых людзей, прымаючы рашэнне дзейнічаць;
- выказвае павагу да асоб, супольнасцей асоб і іх сімвалаў у побытавых і абрадавых сітуацыях, дэманструючы адпаведныя паводзіны;
- уступае ў адносіны з іншымі людзьмі (равеснікамі, настаўнікамі), паважаючы каштоўнае для іх і называючы каштоўнае для сябе;
- пераймае і прымае добрыя паводзіны як свае ўласныя на аснове вопыту з рэальнага свету і прыкладаў з літаратурных тэкстаў, фільмаў і іншых крыніц;
- падпарадкоўваецца правілам, дзеючым у супольнасці людзей, членам якой ён з'яўляецца.

Мэты навучання (агульныя патрабаванні) вучэбнага прадмета “Этыка” (IV–VIII клас) сфармуляваны па чатырох сферах: фарміраванне аксіялагічнай адчувальнасці і рэфлексіўнасці (маральнае ўспрыманне і ўяўленне, развіццё суперажывання, удакладненне значэння, аналіз маральных перажыванняў, развіццё лагічнай культуры і навыкаў творчага мыслення); стварэнне выказванняў (тлумачэнне асноўных паняццяў этычнага дыскурсу, адпрацоўка навыкаў ветлівага і дакладнага маўлення, пастаноўка пытанняў аксіялагічна-маральнай сферы, фармулёванне ацэнчых меркаванняў і іх абгрунтаванне, развіццё навыкаў дыскусіі); фарміраванне стаўленняў (інтэрыярызацыя маральных каштоўнасцей і нормаў, фарміраванне маральных устаноў, развіццё навыкаў супрацоўніцтва); самаадукацыя (развіццё ўмення самастойна шукаць інфармацыю, ацэньваць яе і надзейна і адказна выкарыстоўваць веды, распазнаванне і вырашэнне маральных праблем, выяўленне і ліквідацыю фактараў, якія абмяжоўваюць суб'ектнасць, развіццё маральнай самасвядомасці).

Змест навучання, пералічаны ў асноўнай навучальнай праграме для агульнай адукацыі па этыцы, падзелены на восем частак. У раздзеле I асвятляюцца ключавыя пытанні ў галіне агульнай этыкі, якія дазваляюць ахарактарызаваць кагнітыўныя, эмацыянальныя і паводніцкія аспекты маралі. Акцэнт у гэтай частцы асноўнага вучэбнага плана робіцца на развіццё «лінгвістычнага мыслення» (вербальнага). Размяшчэнне гэтага зместу ў пачатку асноўнай вучэбнай праграмы не азначае, аднак, што настаўнік этыкі павінен асвятляць іх у пачатку навучання этыцы. Метад рэалізацыі асноўнай вучэбнай праграмы з'яўляецца абавязкам выкладчыка этыкі. Раздзелы II–VI вылучаны з прычыны магчымых адносін, у якіх чалавек спазнае свет і дзейнічае ў ім. Змест навучання, пералічаны ў асобных частках асноўнай вучэбнай праграмы, закліканы дапамагчы студэнтам арганізаваць розныя маральныя перажыванні і такім чынам паглыбіць іх разуменне сябе як суб'екта, які дзейнічае ў свеце. Змест навучання, апісаны ў раздзелах VII і VIII, не з'яўляецца абавязковым. У кожны год рэалізацыі асноўнага вучэбнага плана з групай вучняў, якія працягваюць этычнае выхаванне, настаўнік павінен асвятляць як мінімум тры выбраныя маральныя праблемы і як мінімум тры элементы гісторыі этыкі (гэты змест уводзіцца з 6-га класа пачатковай школы). Важна таксама, каб выкладчык, які прадстаўляе асобныя элементы гісторыі этыкі, карыстаўся кароткімі фрагментамі класічных этычных тэкстаў.

[Асновы прадпрымальніцтва](#) (сярэдня школа)

Прадмет уяўляе сабой сінтэз свядома адабраных элементаў ведаў у галіне эканомікі, менеджменту і фінансаў, узбагачаных элементамі сацыяльна-эканамічнай геаграфіі, паліталогіі, сацыялогіі, псіхалогіі і права. У рамках базавага ўрока прадпрымальніцтва вучні знаёмяцца з асноўнымі эканамічнымі катэгорыямі, механізмамі і працэсамі, а таксама з іх інстытуцыянальнымі, паводніцкімі, культурнымі і рынкавымі ўмовамі. Такім чынам, прадпрымальніцкія адносіны і навыкі, якія іх падтрымліваюць, павінны ўскосна вынікаць з гэтых ведаў. Падчас адукацыйнага працэсу школьнікі вучацца быць прадпрымальніцкімі і сацыяльна адказнымі ў сваіх занятках і дзеяннях, пераследуючы свае індывідуальныя эканамічныя мэты.

Аб'ём прадмета адпавядае агульнапрынятаму вызначэнню прадпрымальніцтва як ключавой кампетэнцыі. Гэта апраўдвае неабходнасць прыняцця яго шырокай канцэпцыі, у якой, шляхам аснашчэння вучняў эканамічнымі і фінансавымі ведамі, развіваюцца навыкі гнуткіх паводзін на рынку працы і лідарскія якасці. Таксама надзвычай важна развіваць у вучняў павягу да каштоўнасцей, якія з'яўляюцца асновай рынкавай эканомікі і сацыяльна адказнага бізнесу, а таксама звычайныя адносіны і гатоўнасць прытрымлівацца ім у прафесійным і грамадскім жыцці.

Мэты навучання (агульныя патрабаванні) вучэбнага прадмета “Асновы прадпрымальніцтва” (сярэдня школа, ліцэі, тэхнікумы)

I. Веды

- Вывучэнне асноўных паняццяў прадпрымальніцтва.
- Разуменне сутнасці прадпрымальніцтва і яго ролі ў эканоміцы і жыцці чалавека.
- Тлумачэнне механізмаў функцыянавання рынкавай эканомікі, сувязяў паміж яе суб'ектамі і вывучэнне ролі дзяржавы ў эканамічных працэсах.
- Азнаямленне з законамі і інстытутамі па абароне правоў спажыўцоў.
- Разуменне ролі грошай, рынкаў і фінансавых інстытутаў у эканоміцы, функцыянаванні прадпрыемстваў і жыцця чалавека.
- Вывучэнне відаў падаткаў і іх уплыву на дзяржаўныя бюджэты і гаспадарчыя прадпрыемствы.
- Прызнанне важнасці страхавання ў дзелавой дзейнасці і жыцці чалавека.
- Разуменне функцыянавання рынку працы, прынцыпы актыўнага пошуку працы, падрыхтоўка да гутаркі, вывучэнне правоў і абавязкаў работніка і наймальніка.
- Вывучэнне прынцыпаў функцыянавання прадпрыемства ва ўмовах рынкавай эканомікі, арганізацыйна-прававых формаў, інавацыйных бізнес-мадэляў і працэдур рэгістрацыі бізнесу.
- Разуменне прынцыпаў менеджменту, ролі маркетынгу і сацыяльнай адказнасці ў функцыянаванні прадпрыемства.

II. Навыкі і прымяненне ведаў на практыцы.

- Пошук інфармацыі з розных крыніц, іх адбор і аналіз.
- Прымяненне ключавых паняццяў, звязаных з прадпрымальніцтвам на практыцы.
- Прыняцце прадуманых рашэнняў на аснове эканамічных паказчыкаў і незалежных назіранняў за з'явамі, якія адбываюцца ў эканоміцы.
- Адказнае кіраванне грашыма, аналіз, ацэнка і свядомае выкарыстанне фінансавых паслуг і інвеставанне капіталу з выкарыстаннем ведаў аб правах кліентаў фінансавых паслуг.
- Прыняцце незалежных, адказных фінансавых рашэнняў адносна ўласных рэсурсаў.
- Павышэнне асабістых і сацыяльных кампетэнцый, неабходных на рынку працы і ўзмацненне матывацыі да працы.
- Аналіз прапановы на рынку працы, падрыхтоўка дакументаў для заяўкі, самапрэзентацыя і выгаднае прадстаўленне сябе падчас сумоўя.
- Размежаванне наступстваў узнікнення і спынення працоўных адносін і выканання дзейнасці па грамадзянска-прававых дагаворах і аналіз палажэнняў Працоўнага кодэкса.
- Аналіз асяроддзя кампаніі, у тым ліку рынку, на якім яна працуе.
- Праектаванне мерапрыемстваў для стварэння ўласнага бізнесу або правядзення іншых сацыяльна-эканамічных прадпрыемстваў.

- Падрыхтоўка да вядзення ўласнага бізнесу.
- Эфектыўны ўдзел у сумеснай працы з выкарыстаннем навыкаў міжасобасных зносін і рэалізацыі прынцыпаў эфектыўнага кіраўніцтва ў арганізацыі.
- Прызнанне этычнай і неэтычнай дзейнасці ў эканамічным жыцці і праяў карпаратыўнай сацыяльнай адказнасці.

III. Фарміраванне стаўленняў

- Выкарыстанне набытых эканамічных ведаў для развіцця ўласнай прадпрымальніцкай пазіцыі як адной з асноўных умоў актыўнага ўдзелу ў сацыяльна-эканамічным жыцці, у тым ліку эфектыўнай занятасці і вядзення ўласнага бізнесу.
- Выкарыстанне магчымасцей, якія адкрываюцца на рынку, праява ініцыятывы, вынаходлівасць і здольнасць пераадольваць унутраныя і знешнія бар'еры.
- Высока ацэньваючы прадпрымальніцкія адносіны ў паўсядзённым жыцці, гатоўнасць да актыўнага ўдзелу ў сацыяльна-эканамічным жыцці краіны і суадказнасць за яе развіццё.
- Высока ацэньваючы ролю прадпрымальнікаў, якія адказна будуць канкурэнтаздольную эканоміку, і прызнаючы важнасць эканамічнай свабоды і прыватнай уласнасці як апор рынкавай эканомікі.
- Прыняцце адносін эканамічнага патрыятызму, які разумеецца як адказнасць спажывцоў і дзелавых людзей за эканамічны і сацыяльны дабрабыт краіны.
- Прызнанне наступстваў неэтычных дзеянняў, звязаных з фінансамі, уключаючы падатковыя абавязацельствы.
- Фармаванне адказных адносін як будучых работнікаў і працадаўцаў і належнае выкананне абавязкаў, а таксама справядлівае стаўленне да супрацоўнікаў, заснаванае на добрасумленнасці і імкненні да праўды.
- Фарміраванне ініцыятыўнасці, адказнасці за сябе і іншых, умелае суаднясенне ўласнага дабра з добром іншых людзей.
- Зацікаўленасць у вядзенні ўласнага бізнесу і матывацыя да пастаяннага самаразвіцця і інвеставання ў сябе.
- Фарміраванне стаўлення адкрытасці і павагі да іншых людзей і здольнасці весці дыялог і супрацоўніцтва.
- Прыняцце этычных устаноў, сацыяльнай салідарнасці і адказнасці ў эканамічным жыцці.

Змест (тэмы)

- I. **Рыначная эканоміка:** прадпрымальніцтва ў рыначнай эканоміцы, камандна-размеркавальная (цэнтралізавана-планавая) і рыначная эканоміка, віды рынкаў, суб'екты рынкавай гаспадаркі, рыначныя структуры, рынковы механізм, фазы эканамічнага цыклу, роля дзяржавы ў эканоміцы, спажывец на рынку.
- II. **Фінансавы рынак:** грошы і іх абарачэнне, інстытуты фінансавага рынку, формы інвестыцый, цэнтральны банк і грашова-крэдытная палітыка, камерцыйныя і кааператыўныя банкаўскія справы, падаткі, страхаванне, банкаўскія і страхавыя кантракты, абарона кліентаў фінансавых паслуг, этыка ў фінансах.
- III. **Рынак працы:** паказчыкі і паказчыкі, попыт і прапанова на рынку працы, прафесійная кар'ера, пошук працы, сумоўе, формы занятасці, сістэмы аплаты працы, правы і абавязкі работніка і наймальніка, ахова здароўя і арганізацыя працы, Нацыянальная інспекцыя працы, прафсаюзы, этыка ў працы.
- IV. **Прадпрыемства:** класіфікацыя прадпрыемстваў, бізнес-план, асяроддзе прадпрыемства, арганізацыйна-прававыя формы, працэдуры рэгістрацыі і ліквідацыі, крыніцы фінансавання бізнесу, аналіз рынку, кіраванне прадпрыемствам, камандная праца, маркетынг, фінансавы вынік, формы падаткаабкладання, бухгалтарскі ўлік, перамовы, бізнес і сацыяльныя этыка карпаратыўная адказнасць, дзейнасць прадпрыемства.